

Het wazige ideaal van 'een verbonden samenleving'

Inleiding PvdA-Groningen-bijeenkomst over 'samenredzaamheid', 19 mei 2017

Dames en heren,

Mijn in februari verschenen beschouwing *Binding genoeg. De stad en het geheim van aangenaam samenleven* is een journalistiek-filosofisch en ook persoonlijk verhaal, waarin ik onder meer betoog dat er *weinig sociaal én weinig democratisch* heil te verwachten is van de politieke hit van de laatste vijf jaar: grootscheepse burgerparticipatie.

Eigenlijk is mijn stelling dat we ten onrechte zijn beland in een overwegend *somber* verhaal over samenleven, en in een net zo somber verhaal over onze representatieve democratie. En het vervelende van die overdreven somberheid vind ik dat hierop allerlei sociale en bestuurlijke veranderingen worden gebaseerd, waarvan ik denk dat maatschappelijke problemen er eerder door zullen verergeren dan verminderen.

Wetenschappers, opiniemakers en politici van uiteenlopende partijen, verkondigen de laatste jaren steeds indringender dat het in Nederland ontbreekt aan saamhorigheid, nabijheid, eenheid. De samenleving zou gebukt gaan onder te veel 'ik' en te weinig 'wij'; we zouden nog slechts naast elkaar leven, in plaats van werkelijk samen. Mijn essay is een kritiek op deze diagnose en ook op de oplossingen die uiteenlopende pleitbezorgers van 'meer wij' in de aanbieding hebben, zoals buurtprojecten, neo-nationalisme en credo's als 'samen maken we stad'.

Wat ik zelf ervaar, in de stad waar ik woon en ook daarbuiten, is dat de meeste mensen allerlei maatschappelijk betekenisvolle banden hebben. En dat gevoelens van verbondenheid en herkenning niet noodzakelijk berusten op een letterlijk 'samen', noch op het delen van dezelfde leefstijl, woonplaats, woonwijk, taal, belangen of overtuigingen. Niet ondanks, maar juist mede dankzij individualisering hebben wij tal van subtiele en expliciete, concrete en abstracte, kortstondige en langdurige relaties die onze samenleving hecht maken.

Behalve aan onterechte weerzin tegen individualisme stoor ik me aan weerzin tegen politiek. Die twee komen vaak tegelijk voor. Dat het hier en daar niet lekker loopt met de samenleving: het ligt al snel aan het 'falende' politieke systeem. Alles zou beter gaan wanneer burgers zelf meer dan nu de dienst konden uitmaken. Het gaat toch om hún levens, hún stad, dorp, buurt?

Natuurlijk: in een democratie is kritiek mogelijk en nodig. Maar waarom ontbreken zo vaak een reële kijk op het politieke werk en waardering voor degenen die beroepshalve de publieke zaak

dienen? Waarom uitgerekend afgeven op de instantie die – aangezien ‘de burger’ niet bestaat – in het leven is geroepen om zaken algemeen verbindend te regelen? Als er íets is dat het vreedzaam samenleven momenteel bedreigt, is het juist de politiek-vijandige wind die sinds begin deze eeuw steeds harder en uit verschillende hoeken is gaan waaien. Van journalisten en de Do-It-Yourself-beweging tot rechts-populistische kiezers en politici/bestuurders die lijden aan weg-met-ons-denken.

Voor mijn betoog stond de stad Groningen model. Ik woon en werk hier al bijna dertig jaar en heb mijn eigen ervaringen met het stedelijk samenleven in mijn verhaal verwerkt. En die ervaringen zijn, zoals ik net al even zei, nogal positief: vaak verheug en verbaas ik me er over dat veruit de meeste mensen hier in Groningen zo vreedzaam als wat naast elkaar en langs elkaar heen leven.

Precies dit was voor mij aanleiding om eens anders dan anders naar het begrip ‘sociale cohesie’ te willen kijken: als ik om me heen kijk in het leven van alledag zie ik veel vriendelijkheid en tevredenheid. In de afkeer van met name linkse politici kan ik mij dan ook niet vinden. Volgens mij is het zonneklaar dat alle bewoners van deze stad de vruchten plukken van veertig jaar progressief en deskundig bestuur en beleid, waarbinnen er steevast veel aandacht was voor sociale en ruimtelijke vraagstukken, van wijkvernieuwing tot een aantrekkelijk openbaar leven in en rond de binnenstad. Juist linkse bestuurders (zoals in Groningen) beseften altijd goed dat een mens een thuis nodig heeft, een fatsoenlijke woning in een leefbare buurt en een economische basis. Dat houdt mensen immers *in the mood* voor het samenleven.

Wat dit betreft mag mijn boekje, zeker waar het Groningen betreft, worden opgevat als een ode aan de Partij van de Arbeid in het bijzonder, en aan representatief, professioneel openbaar bestuur in het algemeen. Bestuurders in stad, land en in Europa maken fouten maar doen ook erg hun best om het welzijn van alle mogelijke groepen mensen te bevorderen, en Nederlanders behoren dan ook tot de gelukkigste mensen ter wereld. En daarom vind ik de bestuurlijke obsessie met ‘echt samenleven’, met ‘echte democratie’ en met ‘de burger’ die het allemaal zo goed zou weten, nogal *misplaatst*.

Je treft deze obsessie aan bij vrijwel alle politieke partijen, inclusief de Partij van de Arbeid, die haar Verkiezingsprogramma 2017 de titel *Een verbonden samenleving* gaf. In de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen zag je dat alle politici ons wilden verbinden: van Klaver tot Buma en van Pechtold tot Roemer. Ook Wilders wilde verbinden, maar dan vooral de autochtone Nederlanders binnen dichte grenzen. Je kunt met verbinden vele kanten op, dat is duidelijk.

En wat je verder ziet bij al die partijen die willen verbinden, is dat dit steevast gepaard gaat met

een ander werkwoord: loslaten, het grote loslaten door de overheid. Ongeacht hun oorspronkelijke ideologie vinden tegenwoordig bijna alle politieke partijen dat die overheid nog slechts *een van de vele maatschappelijke spelers* is, en blijkbaar dus *niet meer* de maatschappelijk ordenaar, gelijkheidsbevorderaar, vrijheidsbeschermer en vredebewaarder *bij uitstek*.

Voor het eerst in 2012 werd in vrijwel alle verkiezingsprogramma's voor de Tweede Kamerverkiezingen aan het fenomeen 'vermaatschappelijking' gerefereerd. Niet alleen de overheid en de markt maar ook allerlei associaties van burgers 'maken de samenleving', aldus heel politiek Nederland.

Zo wilde de PvdA vijf jaar geleden al ruim baan maken voor burgerbetrokkenheid en maatschappelijke initiatieven, moest de overheid van de VVD terughoudend zijn ten aanzien van nieuwe taken en bestaande taken kritisch bekijken, was de SGP voor 'meer samenleving, minder staat', wilde GroenLinks burgers meer zeggenschap over hun buurt, zorg- en onderwijsinstellingen geven, stelde de Christen Unie dat de samenleving in de eerste plaats wordt gevormd door burgers, bedrijven en andere organisaties, en pleitte het CDA ervoor dat de overheid niet meer doet wat de samenleving zelf kan. (*Eva de Best, 'Minder overheid, meer zelf doen', Sociale Vraagstukken 2012*)

Inmiddels, vijf jaar later, is het heel gewoon geworden dat lokale overheden – met tal van nieuwe sociale taken beladen en flink gekort op hun budgetten – maar wat graag luisteren naar wat 'de burger' met 'de samenleving' wil. Neem het Coalitieakkoord van de stad Groningen uit 2014. Ook dáárin lees je: 'Inwoners, bedrijven en instellingen positioneren zich anders in de stedelijke samenleving en verwachten een overheid die daar op inspeelt (...) Wij willen meer ruimte geven. (...) Wij laten los.'

De aanname dat burgers in de rij staan om overheidsdiensten en bestuurlijke taken over te nemen (en daartoe ook serieus in staat zijn), slaat evenwel aantoonbaar nergens op – met alle respect voor de Raad voor het Openbaar Bestuur en de WRR, die sterk hebben bijgedragen aan deze beeldvorming. In die beeldvorming ziet de burger van nu er zo uit: hij is steeds vaker hoog opgeleid, onafhankelijk en weet wat er speelt in zijn omgeving, waardoor hij 'slimme oplossingen' vindt voor problemen die zich daar voordoen. En de overheid zou dus wel gek zijn om niet veel meer gebruik te gaan maken van die 'kennis en vaardigheden van mensen en hun verbanden'. (*De Best 2012, en ook Vertrouwen in burgers, WRR 2012, en Loslaten in vertrouwen, ROB 2012*)

Met dergelijke optimistische gedachten over 'de burger' is de in 2013 uitgeroepen participatiesamenleving omkleed. (*Kabinetsnota Doe-democratie*)

Wie net als ik niet enthousiast is over de aandacht voor burgerinitiatieven, als zou het een niet te stuiten en heerlijk verschijnsel betreffen, is Margo Trappenburg, verbonden aan de Universiteit Utrecht en de Universiteit voor Humanistiek. In een recente lezing (*Berenschot/NGB 29-3-2017*) verwijst zij naar een jaarbericht van de Vereniging Nederlandse Gemeenten waarin staat hoeveel burgers eigenlijk meedoen aan bottom-up-initiatieven. 81% van de Nederlanders, zo blijkt daaruit, heeft er géén ervaring mee. En 'van de wethouders en gemeenteraadsleden denkt ruim 70% dat burgers graag participeren in lokale besluitvorming. Maar slechts 33% van de inwoners wil dat ook'.

Heel verfrissend constateert Trappenburg dat er weinig wordt geluisterd naar deze *niet-participerende* burgers, die vinden dat de overheid gewoon zijn werk moet doen. Zij haalt ook onderzoek aan waaruit blijkt hoe niet-participerende burgers en ook een aantal bestuurders aankijken tegen het nut van gemeentebesturen. Het antwoord is driedelig:

- bestuurders zijn er om de boel bij elkaar te houden; (zij *verbinden* dus!)
- bestuurders zijn er om knopen door te hakken;
- bestuurders zijn er om *politieke keuzes* te maken en die ook als zodanig te presenteren.

Als je dit zo hoort is het bijna een open deur, zou ik zeggen, dat gemeentebestuurders er zijn *in het algemeen belang*. En ook: dat zij niet *kunnen* besturen als wijzelf gedurende hun ambtstermijn het hoogste en laatste woord willen hebben. Toch geloven vele bestuurders in vele gemeenten dat het zogenaamd enorme reservoir aan burgerenergie moet worden aangesproken, en dat processen van beleidsontwikkeling en besluitvorming hierop vergaand moeten worden afgestemd.

Nu bestaan er naast het aloude vrijwilligerswerk waarin vele Nederlanders meedraaien, en naast het actieve lidmaatschap van maatschappelijke en politieke organisaties heus nieuwe maatschappelijke initiatieven, die voorzien in *een bepaalde behoefte van een bepaalde groep mensen in een stad, dorp of buurt*. Maar niets wijst op een grote spontane bereidheid onder burgers om gratis en voor niets, op structurele basis verantwoordelijkheid te dragen voor zaken als afvalinzameling, groenonderhoud, de waterkwaliteit, straatverlichting, veiligheid of het algehele bestuur van de buurt. Vraag zelf maar eens om u heen.

Gelukkig is er voor de voorstanders van participatiesamenleving & participatiedemocratie nog een ander argument om de overheid een kopje kleiner te krijgen. Dát argument gaat niet uit van de burger die al 'actief' is, maar van de burger die dat om morele redenen wel zou moeten *worden*. Wij zouden namelijk zijn verleerd *wat samenleven eigenlijk is*. En dus is het gewenst dat we voortaan in onze eigen omgeving 'solidaire en democratische ervaringen' ondergaan...

(alsof we die niet al voortdurend opdoen in het gezin, op het werk, op school, in de trein, in de supermarkt...)

Was er zoals we zagen voor de reeds actieve burger een overheid nodig die allerlei taken en regels 'loslaat', ten aanzien van de burger die zich nog te veel als 'klant van de overheid' gedraagt, is de beleidslijn dat 'samenredzaamheid actief wordt gestimuleerd en gefaciliteerd'. (Ook dit laatste ontleen ik letterlijk aan het huidige Coalitieakkoord van de ooit zo lustig aan de weg timmerende gemeente Groningen.)

Maar: hoe naïef is dit geloof in wat tot vervelens toe 'de kracht van de samenleving' wordt genoemd. En hoe raar is het om te denken dat burgers zelf 'het beste' weten – en het bovendien wel zo'n beetje eens zijn over – wat er moet gebeuren met het dorp, de buurt of de stad. (Dit was ook de teneur van de in juni 2015 gehouden Groningse 'G1000': 'Stadgers weten het beste wat goed is voor hen en voor de stad'.)

Overigens belandt een gemeentebestuur dat burgerparticipatie 'actief stimuleert' al gauw in een spagaat. Want hoe kun je met goed fatsoen – zeker in tijden van populisme – de ideeën van burgers afwijzen, als je die zelf hebt aangehaald. Het 'waar mogelijk' willen varen op, en het *uitlokken* van 'burgerkracht' leidt er kortom toe, dat politici niet meer de kritische afwegingen maken die wij, *op basis van onze gehechtheid aan de rechtsstaat*, nu juist van hen verwachten.

Niettemin stelt zoals gezegd ook de PvdA inmiddels een groot vertrouwen in wat 'de samenleving' wel niet allemaal weet en kan. Ik citeer haar verkiezingsprogramma even, waaruit blijkt dat het vroegere 'spreiding van kennis, macht en inkomen' als ideaal heeft plaatsgemaakt voor – neem me niet kwalijk – iets behoorlijk wazigs: 'De Partij van de Arbeid kiest nadrukkelijk vóór een verbonden samenleving en tégen versplintering en verharding. Daarom willen wij nadrukkelijk investeren in wat ons bindt. Wij zoeken dat in de kracht van mensen, omdat zij het zijn die van onderop de samenleving kunnen verbinden. Zij verdienen hierbij de steun van een beschermende overheid en een solide, door idealen gedreven publieke sector in het onderwijs, de zorg, veiligheid en het wonen. Met elkaar kunnen wij bijdragen aan een meer verbonden samenleving.'

Samenredzaamheid dus, waarbij het initiatief bij de mensen zelf ligt, en waarbij gemakshalve en ten onrechte wordt aangenomen dat wel duidelijk is hoe je dat (van onderop) doet: ons met elkaar verbinden.

Afgezien van deze conceptuele vaagheid is 'samenredzaamheid' niet zo warm en feestelijk als doorgaans wordt gesuggereerd. Het nieuwe samenleven en besturen houdt immers verband

met 'een totale verbouwing van de verzorgingsstaat met zeer ingrijpende gevolgen voor alle inwoners van Nederland', zoals sociologen Evelien Tonkens en Jan Willem Duyvendak het uitdrukken. 'Deze verbouwing beperkt zich niet tot de thuiszorg, maar voltrekt zich in vrijwel alle sociale voorzieningen; van bibliotheek, buurthuis en ouderenzorg tot wijkbeheer, arbeidsreïntegratie en jeugdhulpverlening.' (NRC 2013)

Beste sociaaldemocraten,

Wat samenredzaamheid en meer burgerparticipatie op beleidsmatig gebied in de praktijk betekenen, is het volgende. De moderne Nederlandse burger, die doorgaans al op diverse fronten en manieren gestalte geeft aan samenleven en die niet zelden aanhangt tegen een burn-out en/of worstelt met dreigend ontslag, met ouderdom, depressie, armoede, echtscheiding of ziekte, krijgt wat meer in de plaatselijke melk te brokkelen, maar wordt vooral met *een drievoudige nieuwe taak* opgezaald:

- meer voor zichzelf zorgen (NB: dit geldt in situaties waarin iemand daarmee juist *moeite* heeft);
- structureel omkijken naar hulpbehoevende anderen, ook buiten de eigen vertrouwde kring waarvoor men vaak al het nodige betekent;
- deelnemen aan ruimtelijke en sociale planvorming én *planuitvoering* in de eigen leefomgeving. Of om met PvdA-minister Plasterk te spreken: 'Wil je mede bepalen hoe bij jou in de buurt het park ingericht wordt? Zorg dan dat je op zaterdagochtend je laarzen aan hebt en meehelpt.' (interview op www.movisie.nl, 2014)

Ook in taalkundig opzicht geeft de trend van 'actief' burgerschap weinig reden tot vreugde: het wollige eufemisme 'samenredzaamheid' gaat hand in hand met irriterende termen als *overheidsparticipatie, co-creatie, zelfmandatering, je eigenaar voelen van de publieke zaak, voorhoede-gemeenten* (zeg maar de loslaat-kampioenen) en *de energieke samenleving*.

Dit soort beleids-peptalk sluit naadloos aan bij onze sportschool-cultuur, Facebook-opgewektheid en Twitter-kordaatheid. Het ideaal van initiatiefrijke burgers, dat pretendeert de 'leefwereld' van mensen weer centraal te stellen, houdt echter zoals we zagen juist bar weinig rekening met de alledaagse omstandigheden van mensen – of die nu hoger of lager opgeleid zijn. Ik bedoel: *individuele sociale energie*, waarvan nu zo veel wordt verwacht, is een schaars goed, is niet eindeloos aan te boren. En de nu vaak weggehoonde 'systeemwereld', en ook het idee van arbeidsdeling, *ving die schaarste juist op*.

Al te snel zijn politici de laatste jaren uit het oog verloren dat het nogal *een verworvenheid* was, dat hulpbehoevende mensen niet meer afhankelijk waren van burens en familie.

En is het niet ronduit prettig om op zaterdagochtend *niet* je laarzen aan te hoeven trekken, omdat de plantsoendienst als vanouds zorg draagt voor een prachtig buurtpark, waar vele verschillende mensen elkaar kunnen tegenkomen?

Die buurtgerichtheid, en ook het amateurisme dat aan de notie 'actief burgerschap' kleeft, vind ik trouwens heel opmerkelijk. Niet een burgemeester, verpleegster, leraar geschiedenis of een architect geldt als een prima participerende burger die de samenleving vooruit helpt, nee: *een buurtbewoner die dingen in de wijk doet en klaar staat voor de burens*: die is pas echt goed bezig. Maar hoezo moeten we vooral dáár ons actieve en sociale gezicht demonstreren? Mogen we dat misschien zelf blijven bepalen?

Natuurlijk, de buurt en plezierige omgangsvormen zijn heel belangrijk, maar net als het huis is ook de buurt een plek waar je niet steeds iets met anderen te maken wilt hebben. Juist die vrijheid leidt tot blijheid, leidt tot vriendelijkheid...

Ik sprak laatst een ambtenaar die mogelijke conflicten met burens over voortaan samen te regelen wijkzaken positief noemde. Je zou daar 'sterker uit komen'. De buurt als therapeutische gemeenschap, blijkbaar. Geachte gemeentebestuurders hier aanwezig: ik hoop dat u ons dit wilt besparen. Luistert u liever naar Jane Jacobs.

Ik schreef mijn boekje in de vorm van een lange brief aan deze wereldberoemde, in 2006 overleden publiciste – omdat Jane Jacobs zo fraai heeft geweest op 'de beschavende en aangename werking die een goed functionerend stedelijk straatleven *op terloopse wijze* op een stad heeft'. Jacobs hechtte veel belang aan sociaal verkeer in stadsbuurten, maar dan wel graag *ongedwongen*. Van de term 'saamhorigheid' moest ze niets hebben. Ze vond dat woord 'misselijkmakend'. De eis om veel met elkaar te delen in een buurt drijft mensen juist uiteen, schreef zij al in de jaren zestig. Nadien hebben vele sociologen dit beaamd. En toch, toch heeft de rijksoverheid besloten dat wij op lokaal niveau *closer* met elkaar moeten worden.

Dus viel er onlangs bij mij een krant in de bus over de nieuwe plaatselijke politiek van zelf- en samenredzaamheid, waarin namens de gemeente D66-wethouder Schroor aan het woord kwam: 'Wij willen het "dorpse" samenleven in de stad opnieuw uitvinden.' (...) 'Als we het zorgen voor elkaar en met elkaar kunnen doen, dan blijkt vanzelf de kracht van het netwerk in je directe omgeving. Dan worden wijken in de stad ook weer kleine dorpjes, waar we met elkaar kijken wat we samen kunnen doen.'

Dit illustreert wel heel treffend dat 'lokaal' het helemaal is, momenteel. De eigen buurt is *the place to be*, dáár moeten we opnieuw beginnen met *leren wat samenleven ook alweer was*, en wat 'democratie' ook alweer betekende.

‘Lokaal’, ‘gemeenschap’ en ‘minder politiek’ gelden als goed, modern en puur. Van VVD tot VPRO. Des te saillanter is het, vind ik, om er even op te wijzen dat dit nieuwe maatschappijmodel veel weg heeft van wat in Engeland onder David Cameron in 2010 werd geïntroduceerd als The Big Society (*Big society, small government*, zo luidde de slogan voluit). Echter: de BIG society, die net als bij ons ook ‘big bezuinigingen’ inhield, had zeker voor de minder draagkrachtige medemens geen leuke gevolgen. En we weten allemaal hoe het er dankzij diezelfde Cameron inmiddels voorstaat met de Britse society....

Tot slot.

Als u het mij vraagt, had het PvdA-verkiezingsprogramma beter kunnen heten:

Een verantwoordelijke overheid. Want alleen de overheid is er voor ons allemaal, zij bewaakt als enige *alle domeinen* die er voor ons toe doen, en beziet als enige die domeinen *in samenhang*. Daarom: leve de overheid, leve representatief openbaar bestuur en leve een gemeentelijke organisatie die zelf veel kennis in huis heeft: ‘lokale kennis’ én *bovenlokale* kennis, waarbij we vooral niet moeten vergeten dat ‘kennis’ niet het eindpunt is. Om maatschappelijke problemen te signaleren en te verminderen hebben we in een democratie non-stop de vorming en openbare wrijving van politieke gedachten nodig, maar ook: gemotiveerde en geschikte mensen die op een goed moment een paar knopen doorhakken.

Laten we dit gewoon weer eens wat vaker zeggen. Laten we niet meer doen alsof de verantwoordelijkheid voor de publieke zaak vergaand kan worden overgelaten aan bedrijfsleven en clubjes burgers. In een democratie zijn *eindverantwoordelijken* nodig, die ter *verantwoording* geroepen kunnen worden, dat is niet voor niets in de Grondwet zo geregeld. Het was denk ik ‘sterk en sociaal’ geweest, als de PvdA dát nuchtere standpunt voor z’n rekening had durven nemen, in plaats van net als iedereen het wazige ideaal te omarmen van een ‘verbonden samenleving’ die vooral ‘van onderaf’ tot stand moet komen.

Maar misschien is het nog niet te laat.

Misschien kan de *comeback* van de Partij van de Arbeid in Groningen beginnen...

Ik hoop het!

Binding genoeg. De stad en het geheim van aangenaam samenleven (84 p.) is verkrijgbaar als boekje en als gratis e-pub/pdf via www.trancity.nl

Meer publicaties op www.annemarie-kok.nl.